

ÇANAKKALE ÖRNEĞİNDE BATI ANADOLU SERMİKÇİLİĞİNİN EGE ADALARINDAKİ UZANTILARI

*Prof. Sevim Çizer, Dokuz Eylül Üniversitesi, G.S.F. Seramik Bölümü

Giriş

Tarih boyunca, komşu coğrafyaların maddi kültür varlıkları arasında yer alan seramik üretimleri, çeşitli nedenlerle birbirinden etkilenmiştir. Hatta bu etkileşim bazan o ölçüde yoğun olmuştur ki; seramik ürünlerin üretim teknikleri ve kullanım alışkanlıkları, giderek komşu kültürlerde oluşmuş beğeni benzerlikleri nedeniyle, benzer biçim ve bezeme repertuarı geliştirmiş ve bunlar kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

1992 Yılından başlayarak, üzerinde çalıştığım bir proje kapsamında, Batı Anadolu'nun yanı sıra Kıta Yunanistan ve Ege Adaları'ndaki geleneksel çömlekçilik merkezlerine yaptığım araştırmaya ve inceleme gezileri sayesinde, Ege havzasının, geçmişten günümüze, pek çok konuda olduğu gibi, çömlekçilik konusunda da benzer bir üretim teknolojisi, biçim ve bezeme açısından benzer beğeni ve gereksinim tabanlı olduğunu gözlemledim. Çalışmalarım sırasında tanıdığım ve yıllar boyu işbirliğini sürdürdüğüm Yunanistan Geleneksel Çömlekçilik Araştırma Merkezi kurucu ve yöneticisi Betty Psarapoulos'un bir mektubunda yazdığı şu cümleyi sizlere aktarmak istiyorum; "Günümüz Yunan çömlekçiliğinin kökleri Anadolu'dadır ve halen Anadolu çömlekçiliğinin izlerini taşımaktadır".

Batı Anadolu Çömlekçiliğinin Ege Adaları Sermikçiliğini Etkileme Nedenleri:

- Anadolu kökenli bazı ustaların Ege adalarına göçleri;
Anadolu' da başta Kütahya olmak üzere çeşitli merkezlerde Türk çömlekçi ustalarının yanı sıra, Rum ve Ermeni ustalar bulunmaktaydı. Ancak 20. yüzyılın başından itibaren savaşı da bahane ederek, Anadolu kökenli Rum çömlekçi aileleri kıta Yunanistan'a göçtüler ve doğal olarak orada da mesleklerini sürdürdüler. 1993 den 2000 'e dek Ege adalarına ve kıta Yunanistan'a yaptığımız seyahatler sırasında tanıştığımız çömlekçi ailelerinin çoklukla Batı Anadolu yerleşmelerinden göçme olduklarını öğrendik. Örneğin: Kuzey Ege takımadalarından olan Sporades'lerden birinde, Skopelos'da yaşayan ve dört kuşaktır çömlekçilik yapan Rodios ailesi 1890 yılında İzmir'den bu adaya geldiklerini anlatmışlardı.

1906 yılında İzmir'den göç etmiş Rodios Ailesi üretimi kaplar, Skopelos/ Yunanistan.
Foto: S. Çizer, 1993

Yine Lesbos (Midilli) adasının Ayvalık'a bakan bir çömlekçi köyünde Aya Stefanos'da yaşayan Kouvdís ailesi ise Çanakkale'nin Narlı köyünden adaya gelmişlerdi. Hatta Samos (Sisam) adasında bulunan "Mavratzaioi" adındaki çömlekçi köyü tüm ada halkınca " Küçük Çanakkale" olarak biliniyordu. Bu

kasaba bilinen tarih olarak 200 yıldır çömlekçilikle uğraşmaktadır. Bugün sadece tek çömlekçinin kaldığı, onun da daha çok turistik –anı eşyası üreterek geçimini sağladığı bu köy hala “ Küçük Çanakkale olarak anılmaktadır. (1)

Çanakkale- Narlı'dan, Aya Stefanos- Lesbos'a göçmüş Panayotis Kouvdis tıpkı Batı Anadolu'daki gibi çark milinin sağında oturuyor. Foto: Sevim Çizer, 1993

Mandamados-Lesbos, kültür merkezi avlusunda 19 y.y. Batı Anadolu üretimi küpler. Foto: Sevim Çizer 1998 - Seramiklerin dışsatımı;

17.yy.dan beri yoğun biçimde seramik ürettiği bilinen Çanakkale'nin 19.yy.ın ikinci yarısından itibaren fabrika büyüklüğünde on iki seramik atölyesinde üretim yapıldığı ve kentin en önemli gelirinin seramikçilikten olduğu belirtilmektedir.

Bu tarihlerde yurt dışına, özellikle Yunanistan, Romanya ve Mısır'a büyük partiler halinde satışlar yapıldığı saptanmıştır(2). Atölyelerde Türk ustaların yanı sıra Rum ve Ermeni ustalar da çalışıyordu. Bu kadar dış satımı olan bir üretimin, başka üretim merkezlerini de etkilememesi düşünülemez. Öte yandan kurtuluş savaşına dek Batı Anadolu kıyı yerleşmeleri ile özellikle Doğu Ege Adaları arasında yoğun bir ticari ilişki vardı (3). Örneğin; Samos (Sisam) adasında üretilen seramikler karşı kıyıda kasabalara satılıyor, Çanakkale veya Kuzey Marmara kıyılarında, Enez' de (Ainos) üretilen büyük yağ ve şarap saklama küpleri, ağızları deri ile kapatılıp, teknelere bağlanarak Lesvos (Midilli) adasına taşınıyordu. Bugün Lesvos'da vaktiyle Ayvalık üzerinden adaya taşınmış yüzlerce yağ ve şarap küpü görmek mümkündür.

Bir başka yandan da, arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan seramik buluntuların, o yerin yerli üretimi olmasının yanı sıra, ithal edilmiş seramikler de olması, bu alışverişin Antik Çağ'dan bu yana süre geldiğinin de açık kanıtıdır.

Bugün Çanakkale'de "eski Çanakkale seramiklerinin üretimi yapılmamaktadır. Bu seramikler, bu nedenle artık koleksiyonlarda yer almaktadır. Oysa pek çok benzer biçim ve bezemeli seramik halen Ege Adaları'nda üretilmektedir.

Atina , Marussi'de 19 yy.Batı Anadolu yapımı küpler. Foto: Sevim Çizer, 1993

Ayasos-Lesbos, Hacıyannis atelyesi yapımı at başlı testi, Foto kaynak: Betty Psaropoulou, Last Potters of the East Aegean

Çanakkale atelyeleri yapımı at başlı testi, Foto kaynak: Suna-İnan Kıraç Çanakkale Seramikleri Koleksiyonu Katalogu

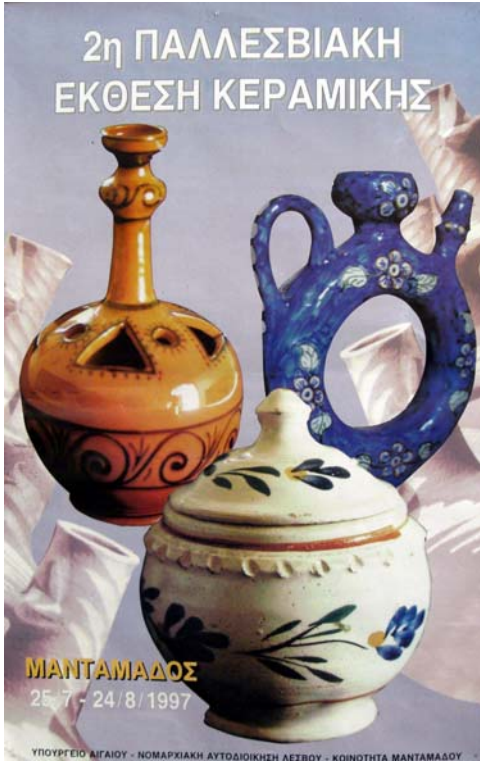
Günümüzde Ege Adalarında Üretim- Biçimlendirme- Bezeme ve Pişirim Yöntemleri

Geleneksel seramikçiliğin hemen tümünde, üretim teknolojisi aşağı yukarı birbirine benzer. Özellikle de üretim halk seramiği niteliğinde ise, üretim yöntemleri, kuşaktan kuşağa aktarılarak uzun yıllar boyunca değişikliğe uğramadan ya da günün koşullarına uygun küçük değişiklikler ile sürdürülür. Oysa biçim ve bezemede işlevin yanı sıra, günün modası da geçerli bir yönlendirici unsurdur. Ancak bazı biçim ve bezemeler de ve bezemeler de teknikler gibi uzun yıllar boyu yaşar ve tekrarlanır durur.

Burada örnek olarak incelemeye çalıştığımız merkezler, geleneksel seramikçiliğin günümüzde de sürdüğü, Anadolu seramikçiliğinden –özellikle de “Eski Çanakkale” üretiminden izler taşıyan- üç Ege adasındaki (Lesvos, Xios, Samos) üretim merkezleridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi her üç adadaki seramik üreten köylerde Batı Anadolu’nun üretim ve pişirim tekniklerini, bazılarında da Çanakkale seramiklerinin biçim ve bezeme etkilerini görmemizin nedenlerinden biri, Çanakkale’den ya da bir başka kıyı kasabasından buraya göç eden Anadolulu Rum ustalardır.

Lesvos (Midilli)

Lesvos adasının en önemli seramikçilik merkezlerinden biri Ayasos köyüdür. Ayasos köyünde üç kuşaktır seramikçilik yapan Chatziyannis (Hacıyannis) ailesinin atölyesinde hala eski Çanakkale işlerinin taklitleri yapılmaktadır. Örneğin: At başlı testiler, simit testiler vb. Atölyenin kurucusu Anastasis Chatziannis Anadolu kökenli Bir Rum ustaydı. Bin sekiz yüzlerin sonunda, Çanakkale’nin Biga ilçesinde doğdu. Madytos (Eceabat) ve Çanakkale’deki atölyelerde çömlekçi çarkını kullanmayı öğrendi ve zamanla ustalaştı. 1911 de göçmen olarak geldiği Ayasos köyünde bir süre Kourtzis ile çalıştı. 1926 yılında ilk atölyesini kurdu. O güne kadar Ayasos’ da yapılan işlerde sır kullanılmazdı. İlk defa sırlı işleri o yaptı. Ürettiği işlerde uzun zaman “ Çanakkale Yeşili” olarak adlandırdığı bakır oksit ile renklendirilmiş kurşun silikat sırnı kullandı. Bezeme olarak da yine Anadolu’da öğrendiği teknikleri uyguladı. Sepet örgüsü meyvalıklar, aplike bezemeli sürahiler de onun Çanakaleden getirdiği biçim ve bezemelerdir. Daha sonra, iki oğlu Asimakis ve Yannis atölyeyi sürdürmüş, beyaz astar üzerine fırça ile bezenmiş tabaklar, çay ve kahve fincanları, sürahi ve vazolar üretmişlerdir.

Mantamados-Lesbos çömlekçilik festivalinin 1997 yılı afişinde yer alan simit testi ve diğer ürünler, Foto: Sevim Çizer, 1998

Çanakkale üretimi simit testi, Foto kaynak: Suna-İnan Kıraç Çanakkale Seramikleri Koleksiyonu Katalogu

Bu atölyenin en ilginç parçaları şüphesiz ki at başlı testi ya da sürahilerdir. Ancak bunlar zamanla oldukça değişikliğe uğramışlardır. Yunanistan'a yerleşmiş diğer iki Anadolu çömlekçi ise Minas Avramidis ve Dimitris Magdalinos'dur. Bunlardan Minas Avramidis, Kütahyalı idi ve yerleştiği Selanik'te açtığı atölyesinde uzun yıllar İznik ve Kütahya desenlerinden etkilenmiş tabak ve karolar üretti. Bu iki usta da çömlekçiliğin piri idiler. Ancak özellikle Dimitris Magdalinos hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır(4).

Lesvos adasının doğusundaki önemli üretim merkezlerinden biri de Mantamados'tur. Bu köyde çok sayıda seramik atölyesi bugün de üretimini sürdürmektedir. Bu atölyelerin çoğunda modern elektrik fırınları kullanılmaktadır. Üretim, genellikle beyaz astar üzerine fırça bezemelidir. Üç kuşaktan beri seramikçilik yapan Stamatis ailesinin atölyesinde eski "Çanakkale işleri"nin küçültülerek turistik anı eşyası haline getirilmiş kopyaları üretilmektedir.

Burada değinmeden geçemeyeceğimiz bir başka üretim merkezi de Mantamados'a yakın bir küçük köydür. Edremit körfezine bakan bir burun üzerinde yerleşmiş Aya Stefanos adındaki bu köyde bugün sadece birkaç çömlekçi ailesi yaşamaktadır. Daha öncede söz ettiğimiz gibi bu ailelerden 1993

yazında evleri ve atölyelerine konuk olduğumuz Kouvdīs ailesi 1924te Çanakkale'nin Narlı ya da Nare köyünden adaya göç etmişlerdir. Bu köyde yapılan üretim genel olarak sırsızdır. Çoklukla testi, güveç, maşrapa, mumluk gibi kırsal yaşamda halen yeri olan işlevsel kaplar üretilmektedir. Bu kapların üzeri, genellikle pişirim öncesi ' badana' denilen ve beyaz pişme rengine sahip bir kilden hazırlanmış astarla serbestçe bezenir. Bu üretim yakın zamana kadar, Çanakkale'nin Ezine ilçesine bağlı Akköy' de sürdürülmüş olan bir üretimle benzeşmektedir. Şüphesiz ki geçen yüzyılın başlarında Çanakkale ve çevresinde bu tür ilkel seramikçilik yaygın biçimde yapılıyordu.

Rodos adası üretimi Çanakkale tipi astar akıtmalı tabak , Foto kaynak: Betty Psaropoulou, Last Potters of the East Aegean

Yüzyıl başı Çanakkale üretimi astar akıtmalı tabak, Foto kaynak: Suna-İnan Kıraç Çanakkale Seramikleri Koleksiyonu Katalogu

Lesbos, Belediye Etnografya Müzesi, seramik eserler koleksiyonu, Foto: Candan Güngör, 1998

Xios (Sakız)

Xios adasındaki Armolia köyü eski seramik üretim merkezidir. 1915'de bu köyde yirmi beş adet fırın bulunduğu belirtilmektedir(5). Bugün ise sadece küçük anı eşyası üreten bir atölye ile testi, güveç vb. kaplar yapan bir diğer atölye bulunmaktadır. Sırsız olarak üretilmekte olan bu kapların üzerine Çanakkale-Akköy ya da Aydın- Karacasu da yapılanların benzeri beyaz kilden serbest fırça bazen da parmakla doğaçlama desenler yapılmaktadır.

Çanakkale- Akköy bezemeli testileri, D.E.Ü. Seramik Bölümü Koleksiyonu, Foto: Sevim Çizer, 2002

Armolia-Xios adası bezemeli testileri, Foto: Sevim Çizer,1993

Samos (Sisam)

Samos adasında on sekizinci yüzyıl öncesine uzanan bir seramik üretiminin varlığı bilinmektedir(6). Geçen yüzyıl başından bu yana da beyaz astar üzerine bezemeli, bazı zaman da kırmızı hamur zemin üzerine astar akıtmalı ve sırlı ürünler yapılmaktadır. Bu ürünler 1940 lı yıllara kadar kurşunlu sır (kurşun silikat) ile sırlanırdı. Bezemeler basit, serbest fırça ile biraz doğaçlama, genellikle bitkisel motifler idi. Bazen applike tekniği de kullanılırdı. Bu tekniğin adaya hangi tarihte getirildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bir söylenti 1910 öncesi, diğeri ise 1925-30 yılları arasında olduğudur. Ancak kimileri ise 1860lardan daha eski olduğunda ısrar etmektedir. Betty Psaropoulou'nun inancı ise, kurtuluş savaşı sonrasında Anadolu'dan özellikle de Çanakkale'den adaya göçen rum ustalarca getirildiğidir. Karlovasi'li Vathiniothis de bu tekniği bizzat Çanakkale'de öğrenmişti(7). Adadaki eski üretim merkezleri Vathy, Fournoi-Hydrousa, Keramida, Mavratzaioi ve Karlovasi' dir. Kurtuluş savaşı öncesinde Batı Anadolu kıyıları ile yoğun ticaret ilişkisi içinde olan Samos adası savaş sonrasında bu ilişkinin kesilmesi üzerine önemli bir gelir kaybına uğradı. Yukarıda üretim merkezleri arasında ismini geçirdiğimiz Mavratzaioi adlı köyün günümüzde bile "Küçük Çanakkale" olarak anıldığını biliyoruz. Bu köyün seramikçilik tarihi on dokuzuncu yüzyıla dek uzanmaktadır. 1930'lu yıllarda da bu köyün geçiminin çiftçilik ve seramikçilikten olduğu belirtilmektedir. Bugün kuzey Samos'da Karlovasi köyünde seramikçilik uğraşını sürdüren Vathiotis ailesi de Samos'un karşı kıyısındaki "Servisar" yani İzmir'in ilçesi olan Seferihisar'dan adaya yerleşmişti. Günümüzde bu ailenin üçüncü kuşağı Stamatia Vathioti bu sanatı sürdürmekte, ancak geleneksel formlar değil turistik –anı eşyası üretmektedir. Yakın zamana kadar burada üretilen ürünler, çoklukla çanaklar, testiler, maşrapalar, kupalar, tabaklar gibi günlük yaşamın her anında kullanılan eşyalar iken; bu gün üretim turistik-anı eşyası biçiminde sürmektedir.

Ayasos-Lesbos, Hacıyannis atelyesi yapımı " Kanata" adı verilen kap,
Foto kaynak: Betty Psaropoulou, Last Potters of the East Aegean

Kap Adları

Ege adlarında üretilen bazı kap adları da ilginçtir. Bunlardan bazı örnekler:

mangal = mangalel

yoğurt kasesi = yaourt kesedes

çanak = tsanakia

çay fincanı = flitzani ya tsai

kahve fincanı = flitzanakia

kova = kouvades

20. yüzyıl başı Çanakkale üretimi, balık biçimli “ akuamanil” adı verilen kap,
Foto kaynak: Suna-İnan Kıraç Çanakkale Seramikleri Koleksiyonu Kataloğu

Fırınlr

Son yıllarda çömlekçiler tarafından da yaygın biçimde kullanılmaya başlayan elektrikli fırınların yanı sıra halen kullanılmaya devam eden geleneksel odunlu fırınlar, örnek olarak ele aldığımız bu üç adada da Anadolu'daki benzerleri gibidir. Kare veya daire planlı gövdeler genellikle içten silindirikdir. İki katlıdır. Katlar: a) ateşlik, b) işlerin doldurulduğu odacık. Bu iki bölümü birbirinden delikli bir taban ayırır. Lesvos'da bu tip fırınlar “Türk tipi” olarak adlandırılmaktadır. Üstten çekişli bu fırınların bedeni taştan, çatısı ise ateş tuğlasından örme tonozlu veya kubbelidir. Buraya “tavani” adı verilir. İşlerin yerleştirildiği odacığa ise “kazani” denir. Bu tip fırınlara Samos ve Xios adalarında da rastlanır.

Lesbos- Aya Stefanos'da Kouvdıs ailesi fırını “Anadolu tipi fırın”, Foto: Sevim Çizer 1998

Aydın Karacasu’da geleneksel çömlekçi fırını, Foto: Sevim Çizer 2006

Sonuç

Benim düşünceme göre, Çanakkale seramikleri, halkın günlük gereksinimleri için üretim yapan ilkel seramikçilik yani çömlekçilik ile, sarayın desteği ve denetiminde gelişmiş “İznik tipi” seçkin ve rafine bir üretimin arasında yer almış özgün bir halk seramiği örneğidir. Çanakkale’nin sahil yerleşmesi ve bir liman ve yoğun deniz ticaret kenti olması dolayısıyla başka coğrafyaların üretimlerinden de etkilenmiştir. Örneğin: Çanakkale atölyeleri, bir zaman, Venedik ve Cenevizli tüccarların sipariş verip üretirmek için İtalya’dan getirdikleri örnekleri kopyalamıştır. Kopyalanarak üretilen seramik eşya arasında, gemi hayvan ya da fıçı biçimli “akuamaniller” ile sepet örgülü kaplar sayılabilir. Bu örnekler çoklukla on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl başlarına aittir. Özellikle hayvan biçimli kaplar “kanata” adıyla bugün Ege adalarında üreilmeye devam etmektedir.

Bugün bu adalarda bizde yok olmuş bir üretimin izlerini sürmek bizlere hem hoş, hem de buruk duygular yaşatmaktadır.

-
- 1) Betty Psaropoulou, Last Potters of the East Aegean, s. 113
 - 2) Prof. Erdinç Bakla, Çanakkale Seramiklerine Saygı, Vip dergisi, İstanbul
 - 3) Betty Psaropoulou, a.g.e. s.136
 - 4) Betty Psaropoulou, a.g.e. s. 220
 - 5) Betty Psaropoulou, a.g.e. s.113
 - 6) Betty Psaropoulou, a.g.e. s.113
 - 7) Betty Psaropoulou, a.g.e. s. 113

KAYNAKLAR:

- Prof. Erdinç Bakla, Çanakkale Seramiklerine Saygı, Vip dergisi, İstanbul
- Prof. Erdinç Bakla, Eşsiz Üç Çanakkale Seramiği, Antika Kültürü, sayı 1, 1993, İstanbul
- Betty Psaropoulou, Last Potters of the East Aegean, Matsoukis Graphic, 1986, Athens
- Çanakkale Seramikleri, Suna-İnan Kıraç Koleksiyonu, Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayını, İstanbul

